

SZATMÁRI Emília

Különc filozófusok és protestáns teológusok

Kierkegaard magyar nyelvű recepciója
az 1930-as években

Farkas Szilárd *Søren Aabye Kierkegaard magyar nyelvű recepciója az 1930-as években* című – 2014-ben doktori disszertációként is megvédett – könyve 2015-ben jelent meg.¹ A szerző témája a 19. század nagy magányos gondolkodójának tartott dán teológus-filozófus gondolatainak magyarországi befogadása és hatástörténete. Munkája elején leszögezi, hogy itt és most nem Kierkegaard-ról ír. Választása azért esett az 1930-as évek Magyarországra, mert ekkor vált ismertté a hazai szellemi élet szélesebb köreiből Kierkegaard neve, munkássága, s ezzel egyidőben számos tanulmány, esszé, értekezés jelent meg műveivel kapcsolatban vagy azok hatására. Korábról csak Lukács György Kierkegaard-interpretációja említhető 1910-ből, illetve Ravasz László rövid publikációja, majd egy prédikációfordítása 1914-ből, illetve 1929-ből. Aztán a '30-as évek után három évtizednek kellett ismét eltelnie az újabb Kierkegaard-ral kapcsolatos művek születéséig. A szerző indokoltan nevezi a 20. század negyedik évtizedét a magyar recepció „fellángolásának”, az ekkor született alkotásokat pedig egyenesen „nélkülözhetetlennek” tartja a magyar filozófiatörténet számára. (11, 39. o.) Azzal együtt állítja ezt, hogy többször is hangsúlyozza: a '30-as évek kísérleteivel sem sikerült felzárkózni a nemzetközi trendhez. Az európai befogadásra ezek az írások nem gyakoroltak hatást. A nyelvi korlátokon kívül leginkább azért, mert többségük nem lépett túl egy kezdeti stádiumon: az ismertetés és a biográfikus szemléletmód jellegzetességein.

Farkas Szilárd a bevezetőben bizonyos kortörténeti aspektusokat villant fel, nemzetközi relációban (német és francia) elhelyezve a magyar Kierkegaard-kutatástörténetet, s ír a recepciókutatás elméleti problémáiról. Ebben a részben olvashatunk hosszabban Lukács Györgyről és 1910-ben írt esszéjéről (*Forma az élet zátonyán. Søren Kierkegaard és Regine Olsen*). Később ugyan megállapítja, hogy Lukács nem feltétlenül előzménye a '30-asoknak, hiszen a későbbi szerzők egyike sem hivatkozik rá; mégis jelentős részt szentel neki, egyrészt mint első interpretátornak, másrészt olyan egvedi jellegzetességei okán, amelyeket implicit módon mégiscsak felbukkanni vél a '30-asoknál.

A téma kibontása a második részben történik. Itt veszi sorra a szerző a kijelölt korszak azon gondolkodóit, akik kutatták Kierkegaard életművét és műveket jelentettek meg vele kapcsolatban. Filozófusok, pszichológusok, esztéták: Brandenstein Béla, Brachfeld Olivér, Noszlopi László, Hamvas Béla, továbbá protestáns teológusok: Ravasz László, Tavaszky Sándor, Vasady Béla, Széles László, Szeberényi Lajos Zsigmond, Koncz Sándor következnek egymás után – nem kronológiai rendben. Műveik kapcsán, tematikai szempontok szerint, beszél filozófiai, teológiai és irodalmi-esztétikai kategóriákról; egyeseket biográfusnak, másokat interpretátornak minősít, néhány esetben kutatóként határozza meg a szerzőt. Különbséget tesz közöttük az alapján is, hogy vannak, akik egyetlen Kierkegaard művet ismertettek vagy

értékeltek, mások többet, de vannak, akik az egész korpusz elemzésére kísérletet tettek. Legmeghatározóbbnak a teológiai recepciót tartja, és ezek közül is kiemeli Koncz Sándor 1938-as doktori dolgozatát, amelyben a teológiai és filozófiai szempontok egyszerre voltak jelen.

A recepciót alkotó művek differenciálására következetesen alkalmaz egy másik kategóriarendszert is: a frankfurti Goethe Egyetem rendszeres teológia és vallásfilozófia professzora, Heiko Schulznak a Kierkegaard német nyelvű hatástörténetéről írott műve bevezetőjében meghatározott hat csoportot. Ennek mintájára Farkas Szilárd megkülönböztet a magyar művek esetében: *produkciónélküli recepciót*, ha nincs filozófiai, közvetlen irodalmi bizonyíték arra, hogy a szerző ismerte Kierkegaard műveit, de hatása sejtethető; *recepciónélküli produkciót*, ha az alkotás egyértelmű reflexió Kierkegaard gondolataira, de a filozófiai bizonyítékok hiányoznak; *unproduktív recepciót*, amikor közvetlen utalás történik Kierkegaard-ra; *produktív recepciót*, amikor Kierkegaard-nak központi szerepe van a mű egyes részeiben; *receptív produkciót*, ha a szerző az egész művet Kierkegaard-nak szentelte; illetve a *kevert típusú recepciót*. Mindezek mellé a szerző alkot egy hetedik kategóriát is: a *fordításokat*. Magyar vonatkozásban legjellemzőbbek a produktív recepció és a receptív produkció kategóriákba sorolható művek. A kevés számú magyar nyelvű fordítás, „magyarítás” kapcsán megjegyzi, hogy ez a tény visszafogta a kritikai és interpretátori tevékenységet. Igaz ez akkor is, ha a '30-as évek Kierkegaard-recepció szerzői kiválóan tudtak németül, német fordítások pedig nagy mennyiségben álltak rendelkezésre, sőt a német recepció maga volt a forrás.

Elsőként Brandenstein Béláról olvashatunk, a rendszerben gondolkodó és rendszeralkotó (ideárealizmus) filozófusról, akinek 1934-ben jelent meg *Kierkegaard* című könyve. Nyilvánvaló, hogy Brandenstein attitűdje, szemléletmódja ellentétes Kierkegaard-éval, motivációja is tisztán szakmai érdeklődésű volt és egyszerű. Brandenstein munkáját nem csak bemutatja, de értékeli is a szerző: alaposnak, pontosnak, a kor színvonalának megfelelőnek ítéli – hibáival és hiányosságaival együtt is.

Brachfeld Ferenc Olivér a spanyol-magyar kapcsolatok kutatója, pszichológus, író, műfordító, színházi szakember két munkája alapján került a recepció-szerzők közé: *Sören Kierkegaard, a „szellem határőre”* című, 1932-ben a *Debreceni Szemlében* megjelent tanulmánya, majd az 1936-os *Az egyén és a csoport kisebbségtudat-érzése* című írása okán. Ezen írások jelentőségét Farkas abban határozza meg, hogy aktualizálható, megfontolandó állításokat fogalmaznak meg Kierkegaard nyomán: korkritikát és megoldási javaslatokat a korabeli magyar viszonyokra.

Noszlopi László ugyancsak a pszichológia területéről jutott el Kierkegaard-hoz. Két rövid tanulmánya: *Kierkegaard a változó korszellem tükrében* (1932) és *A modern társadalom embere Kierkegaard szemléletében* (1933). Az előbbivel kapcsolatban bizonyos kérdések leegyszerűsítését és félreértelmezését fogalmazza meg Farkas; Noszlopi mindenképpen pszichopatológias tüneteket keres Kierkegaard-nál, hangsúlyozza a dán filozófus valóság iránti érzékének hiányát. Utóbbi írása tematikailag hasonló, a pszichologizálás jellemző marad, de pontosan és mélyrehatóan interpretál több kierkegaard-i kérdést.

Hamvas Bélával kapcsolatban a szerző szintén az elején tisztázza, hogy csupán a recepció szempontjából lényeges elemeket vizsgálja, nem célja a teljes életmű áttekintése. A recepció csúcspontjai a *Világválság* (1937), *A láthatatlan történet* (1943) és a *Szellem és egzisztencia* (1941), ugyanakkor Hamvas számos más munkájában is találunk utalást Kierkegaard-ra. A *Kierkegaard Sziáliában*, a *Karnevál* és az *Unicornis* néhány ezek közül, de 1930-tól 1943-ig kiadott esszéköteteteiben is erősen érződik a dán gondolkodó hatása. Hamvas munkássága második felében – amit a keresztyénség tematikája erősen meghatározott – Kierkegaard val-

lás- és egyházkritikája is tetten érhető. Hamvas a preegzisztens és a történeti keresztyénség szembeállításának ellenére lehetségesnek tartja a keresztyénség helyreállítását. S a lehetőség, mint fogalom, kulcsfontosságú Kierkegaard-nál is.

Farkas Szilárd a magyar teológiai recepció kapcsán először arra mutat rá, hogy a dialektika teológia svájci és német megteremtői, Karl Barth, Emil Brunner, Eduard Thurneysen, Rudolf Bultmann, Friedrich Gogarten gondolatai, tételei mögött is kierkegaard-i hatások fedezhetők fel. Ezzel összefüggésben értelmezi a '30-as évek teológiai recepciójának volumenét és jelentőségét a – jellemzően – barthi teológia irányából érkező teológusok és munkáik által.

Ravasz László *Emlékezéseim* című könyvében a saját teológiai fejlődéséről úgy fogalmazott, hogy ő „útközben” lévő teológus volt: Böhm Károlytól indult, Schweizeren és Troeltschön keresztül haladt Kálvin felé, illetve az ébredési és a Niebergall-Rittermeyer-i építő irány sövénye között tartott Brunner és Barth felé.² Ravasz tehát nem a barthi teológia irányából érkezett, sokkal inkább – időben hosszadalmasan – abba az irányba tartott. Lukács György után ő volt a második, aki a magyar szellemi életben dokumentálható említést tett Kierkegaard-ról, 1914-ben. Ekkor pedig dialektika teológiáról még beszélni sem lehet! Ravasznak az 1929. október 31-ei, reformáció emléknapiján elhangzott ünnepi igehirdetését, amelyet Nagy András Kierkegaard-prédikáció fordításként definiált, Farkas megfelelő óvatossággal kezeli, mivel abban nincs explicit hivatkozás a dán teológusra. Egyelőre ismeretlen a fordítás alapjául szolgáló eredeti Kierkegaard alkotás, illetve Ravasz igehirdetésének konklúziója, a Krisztusban kívánatos és lehetséges egység „egy minden ízében a kierkegaard-i gondolatvilággal összeegyeztethetetlen állítás” (105. o.). A református püspök *Korunk válsága* című 1930-as tanulmánya a kor társadalmi, gazdasági, lelki válságjelenségeinek leírása okán illeszthető a Kierkegaard-hatástörténetbe; bár megoldási javaslatai: „konzerválni azt, amit még lehet” (105. o.), és hogy vészterhes időkben utolsó mentsvár a vallás, ugyancsak távoliak Kierkegaard szellemiségétől.

Tavaszy Sándor, a kolozsvári teológia rendszeres teológia tanára, a kolozsvári magyar egyetem filozófia professzora olyannyira a barthi teológia irányából érkezett, hogy ő volt az első magyar interpretálója a svájci teológus írásainak (*Az Út* című folyóirat 1925. és 1926. évi számaiban). *Kierkegaard személyisége és gondolkodása* (1930), illetve *A lét és valóság. Az egzisztenciálmizmus filozófiájának alapproblémái* (1933) című munkáit szintén a válságproblematika tematizálja. Kérdéssé lett, hogy van-e még helye az első világháború, Trianon után az egyetemes és az erdélyi magyar tudománynak és kultúrának? Tavaszy határozott igennel válaszolt. A dialektika teológia hatására kultúrakritikája az elanyagiasodott kultúraszemlélet és a kultúra felértékelése ellen irányult. A válságból – szerinte – egyedül a bűnbánat útja vezethet ki. Ez a bűnbánat nem passzív értelmű, „nem depressziós hangulat, nem az élvezetekben kimerült ember kesernyés hangulata, hanem Isten szava igazságának valóságos jelenléte és az emberrel való kontaktusából eredő új élet”.³ Az ilyen aktív bűnbánatú ember válhat az új élet demonstrációjává, aki arra néz, aki azt mondja magáról: „Ímé, újjá teszek mindent!”⁴

Vasady Béla szintén kiváló ismerője volt a barthi teológiának, s valláspszichológiai témájú írásai után 1931-ben Sárospatakon megírta *A hit misztériuma* című terjedelmes dogmatikai művét, amelyet Farkas a Kierkegaard-hatástörténet egyik jellegzetes darabjának minősít. Jellegzetességét abban látja, hogy szerzője Kierkegaard „megkeresztelésére” tett benne kísérletet, mint – Farkas szerint – a protestáns teológusok általában; azaz kidomborítja az egyház számára előnyös, épületes kierkegaard-i gondolatokat, és tompítja vagy elhallgatja az egyház- és keresztyénséggelleneseket. Ezzel együtt is a korrekt interpretáció ékes példájának tartja Vasady munkáját (130. o.).

Széles László 1925-től a Soli Deo Gloria Diákszövetség tagja, tisztségviselője, majd az SDG közéleti orgánumaként jelentkező Új Magyarság című folyóirat egyik szerzője. 1931-

ben tette le második lelkészsképesítő vizsgáját, ezután az akkor alapított Budahegyvidéki Református Egyházközségbe került segédlelkésznek. Itt írhatta az 1933-ban megjelent *Kierkegaard gondolkozásának alapvonalai* című művét, amelyben hiteles képet ad a dán gondolkodóról. Szól legfontosabb műveiről, tisztázza a kulcsfogalmakat, foglalkozik a lényeges problémákkal, pontos és értő leírását adja az inkognitó jelenségének, ami az egész magyar recepció szempontjából kiemelkedő teljesítmény.

Szeberényi Lajos Zsigmond az egyetlen evangélikus a recepció protestáns teológusai között, noha 1939-ben a *Keresztyén Igazság* című evangélikus folyóirat *Könyvszemle* mellékletében megjelent könyvismertetőjében így fogalmazott egy lutheránus szerző: „Kierkegaarddal, a dán evangélikusság kimagasló profétájával foglalkozni mindig gyümölcsöző, de különösen érdekes nálunk. (...) Az igazi Kierkegaard magyar megismerése és megszólalása ... reánk, evangélikusokra vár, mert Luther komoly és eleven ismerete nélkül Kierkegaard művének mélysége megközelíthetetlen.”⁵ Szeberényi Kierkegaard-ral kapcsolatos írásai (két prédikációfordítása 1929-ből és az 1937-es *Kierkegaard élete és munkái* című könyve) abban is különbözik kortársai műveitől, hogy a szerző eredetiben, dán nyelven olvasta Kierkegaard-t. Írásai viszont tipikus példái a Kierkegaard „megkeresztelésére” tett kísérletnek, sőt Szeberényi a maga számára elfogadhatatlan (az egyházra nézve kritikus) kierkegaard-i kijelentéseket egy szikzofrén írói munkásság szügyenteljes oldalainak definiálja (148. o.).

Kierkegaard és a barthi teológia összekapcsolódása leginkább Koncz Sándor tudományos munkásságában érhető tetten. Koncz Sándor sárospataki teológushallgatóként az 1933/34. tanévben Barth szülővárosában, Bázelen volt ösztöndíjas. Későbbi teológiai látását és tudományos munkásságát erősen meghatározták itteni élményei, tapasztalatai. Egyrészt személyesen találkozott Karl Barth-tal, olvasta számos írását, másrészt a svájci teológus testvérénél, Heinrich Barthnál hallgatott filozófiai stúdiumokat. Ettől kezdve Barth-tanítványnak tartotta magát.⁶ Ugyanakkor Eduard Thurneysen bázeli lelkész, professzor hatására ekkor kezdett el foglalkozni Kierkegaard életművével: olvasta őt németül, illetve a dán teológus, filozófus német recepcióját is megismerte. Hazatérve két dolgozatot is írt a fenti témákban: *Barth Károly teológiája és Kierkegaard és a német idealizmus* című műveivel pályadíjakat nyert a pataki teológián.⁷ Bázeli útja után írta: „...viszonylagosan legtöbbet Kierkegaarddal foglalkoztam, akinek a személyisége és gondolatainak eredetisége annyira megragadott, hogy alázatos szándékom – ha Isten ezt nekem megengedi – a vele való további behatóbb foglalkozás, annyival is inkább, mert Kierkegaard a magyar irodalom számára (egészen kis kezdeményezéseket kivéve) teljesen ismeretlen, jóllehet az egész existenciális-dialektikai theológia és filozófia rajta nyugszik.”⁸ Ennek a „behatóbb foglalkozásnak” lett eredménye a *Kierkegaard és a világháború utáni teológia* című doktori dolgozata, amelyet 1938-ban védett meg Debrecenben, és szerzett doktori fokozatot *summa cum laude* minősítéssel. Koncz Sándor is olvasott dán nyelvű irodalmat dolgozatához – 1937/38. évi berlini ösztöndíjas tanulmányai alatt céltudatosan ismerkedett a dán nyelvvel⁹ –, használta az elérhető magyar műveket, de leginkább német szövegekre támaszkodott. Koncz célja a teológiai hatások felmérése volt, s valóban, alapvetően „teológiai kontextusba helyezve tárgyalta a dán filozófus örökségét” (150. o.), ugyanakkor a filozófiai szempontok is meghatározóak munkájában. Farkas „nemzetközi mércével is mérhető teljesítménynek” nevezi Koncz dolgozatát (149. o.). Hogy elmaradt a nemzetközi hatás, az – véleménye szerint – a világtörténelem eseményeinek következménye.

Végső soron a '30-as évek interpretációs fellángolásának végét, a befogadás elmélyülésének hiányát is részben a történelmi változásokban, ezzel összefüggésben az évtized Kierkegaard-recepciensei személyes sorsának alakulásában, illetve a magyar nyelvű primer szövegek hiányában látja és látatja a szerző.

Søren Aabye Kierkegaard mára világméretűvé terebélyesedett recepciójának kis részét jelenti a magyar hatástörténet. Mégis, ha számba vesszük a dán gondolkodó magyar nyelvű bibliográfiáját, az ezredforduló körül és az után egyre gazdagabb irodalomjegyzéket találunk Kierkegaard magyarul megjelent írásai, a vele foglalkozó magyar monográfiák, tanulmánykötetek, konferencia kiadványok, könyvfejezetek, tanulmányok, kritikák és a külföldi Kierkegaard-irodalom magyar fordításai vonatkozásában egyaránt. Farkas Szilárd témaválasztása, kutatása, könyve ennek az egyre bővülő magyar Kierkegaard-recepciónak, végső soron a magyar filozófiatörténetnek hiánypótló eleme.

Jegyzetek

- 1 Farkas Szilárd: Søren Aabye Kierkegaard magyar nyelvű recepciója az 1930-as években. Pannon Írók Társasága, Zalaegerszeg, 2015. ISBN 978-615-5022-18-0. A kötetre a továbbiakban az oldalszámok zárójeles feltüntetésével hivatkozunk.
- 2 Ravasz László: Emlékezéseim. Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztály, Budapest, 1992. 111. o.
- 3 Tavasz Sándor: A lét és élet problémája a teológiában = *Az Út*, 1930. 19. szám.
- 4 Juhász Tamás: Tavasz Sándor 1888-1951, http://palheidfogel.gportal.hu/portal/palheidfogel/upload/438951_1205960089_09453.pdf (2018-02-23)
- 5 u.e.: Koncz Sándor: Kierkegaard és a világháború utáni teológia (könyvismertetés) = *A Keresztyén Igazság Könyvszemle* melléklete, 1939. március, 6. o.
- 6 Koncz Sándor feljegyzései Barth Károlyról. Sárospatak, 1968. dec. 19. Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, Nagykönyvtár An. 4858.
- 7 Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, Levéltár (a továbbiakban: SRKL) K.e.III.27. A Theológiai Kar jegyzőkönyve 1934/35.
- 8 Tanulmányi jelentés az 1933–34. évi baseli tanulmányokról. SRKL D/CL/85.371
- 9 SRKL D/CXLVII/85.357